

Стварање јединственог духовног простора српског народа

Академик *Михаило Марковић*

Срби имају развијену свест о својој историјској величини. То историјско искуство садржи и живо сећање на огромне жртве поднете због исконских идеала.

Густа и драматична историја природна је основа митова који су обликовали српски национални дух.

Аутор сматра да се треба ослонити на целокупну умну снагу српског народа и створити јединствени духовни простор српског народа.

Шта чини духовни простор једног народа?

Код нас је постало уобичајено да се духовност идентификује с религиозношћу. То је, разуме се, веома застарело, предмодерно схватање. Модерну епоху карактерише управо раздвајање духа и ума од вере и религије, или како је то Блез Паскал изразио: „логике мишљења“ од „логике срца“. Када се мисли на духовност у ужем етичком смислу, онда се, такође, могу разликовати хуманизам световни и хуманизам кришћански, или уопште религиозни хуманизам.

Ако и усвојимо да се већ налазимо у постмодерној епохи, која је критична према темељним рационалним принципима епохе просветитељства, према свим великим системима и, уопште, према негативним странама науке и рационалистичке филозофије, остаје ипак несумњиво да уверења без аргументације и утемељења могу бити само део, само једна димензија духовности. Духовни простор једног народа чини његова специфична национална култура, која је прихваћена у одређеним географским границама и која осмишљава живот и делатност припадника тога народа.

Конституенти духовног простора српског народа јесу: 1) основне вредносне претпоставке његове културе; 2) сопствено историјско искуство; 3) национални митови и предања; 4) православна религија; 5) српски језик, који као и сваки језик носи у себи цео један специфичан поглед на свет; 6) обичајна традиција; 7) српска уметност – књижевност, сликарство и вајарство, музика, архитектура итд., и најзад 8) хуманистичке науке.

Када је реч о *вредносним претпоставкама*, треба разликовати темељне, опште људске вредности од специфично националних вредности. У прве спадају: слобода, правда, независност, храброст, солидарност, мирољубивост итд. Примери других су: толерантност према другим народима, религијама и културама, изузетно велика истрајност у самоодбрани, веома развијено осећање достојанства, поверење у мотиве других (које често иде до лаковерности) и велика самоувереност у своју снагу, али и у моралност својих ставова, што често доводи до унутрашњег раздора и до крајњег заоштравања свих сукоба.

Специфично историјско искуство српског народа битни је чинилац његовог идентитета. Срби имају веома развијену свест о величини и сјају државе Немањића, њеном распаду, победама над Византијом, Бугарима и другим агресивним суседима, поразу од Турака и животу под вековном окупацијом Отоманске империје, успешним устанцима и мукотрпном стварању нове државе, прво сопствене а затим заједничке с осталим Јужним Словенима. То богато историјско искуство у последње време укључује и живо сећање на огромне жртве поднете у одбрани од германске најезде у току два светска рата, посебно на геноцид од стране хрватског и муслиманског усташтва, горку свест о несталности својих пријатељстава и савезништава, о унутрашњој рањивости заједничке државе и издајству дојучерашње браће. Оно, најзад, садржи и битне елементе критичке самосвести, нарочито када је у питању сопствена лакоумисленост, неопрезно опуштање после великих напора и победа, олако губљење једном стечених позиција, изузетно велика спремност за унутрашње сукобе и раздоре и масовно препуштање грубом материјализму у периодима разочарења.

Таква густа, драматична историја била је природна основа *митова*, који су трајно обликовали наш национални дух. Неки од њих су: мит о Светом Сави, Душановом царству, Марку Краљевићу, Косову и косовским јунацима, о хајдуцима и ускоцима, устанцима против дахија и Турака, и најзад о партизанима и четницима. Ти митови су имали пресудан значај у формирању карактера Срба као народа: ништа друго није толико утицало на све оно што је у Срба и изузетно добро и изузетно зло.

Православље је допринело уверењу да морал („царство небеско“) има примат над материјалним вредностима („царством земаљским“). Сем тога, оно је у наш став према свету унело црту мекоте, мирољубивости и добре воље у односу на грчки народ и блиске словенске православне народе. Тиме се ублажава једна тенденција ка изолационизму, која је нарочито ојачала после лоших искустава последњих година.

Иако Срби нису били под претерано великим утицајем хришћанског става љубави према ближњем – што нам је и омогућило да се веома жестоко бранимо када смо нападнути и да никада не долазимо у искушење да нападачу окренемо и други образ, ипак Србе несумњиво карактерише одсуство осветољубивости и агресивности према неким лошим суседима, који су увек имали одређене територијалне претензије у односу на нашу земљу.

Знатан део Срба је умерено религиозан, али никада није био клерикално оријентисан. Црква је уживала поштовање, али никада није могла да има политички утицај као у многим другим земљама.

Обичајна традиција је конституент који се изражава устаљеним структурама понашања. И поред све модернизације, још живо постоје одлике патријархалности: у породици – доминација очева и мужева, у политичком животу – ауторитарне вође и релативно мало жена, у култури – водеће улоге у рукама мушкараца. Под утицајем Запада, последњих деценија брзо се развијао дух индивидуализма. Ипак, дубоки су корени колективистичких традиција. Наше крсне славе, мобе, свадбе, сахране и испраћаји синова у војску догађаји су јединствени у свету. У нашој политичкој традицији 19. века битан је нагласак на задругарству и локалној самоуправи, као и жесток отпор свакој тиранији и деспотији. За ту традицију је карактеристично да се прихватају ауторитарни монарси и вође народа – кад су компетентни и кад не прелазе одређене границе користољубља и самовоље, али се веома брзо збацују или уништавају када се те границе пређу. То, дакле, није традиција либерализма, али у њој има несумњивих облика популистичке демократичности још из времена Првог српског устанка, чије су институције формиране по узору на француску демократију. Традиција самоуправе потиче још из тих времена; њу су касније афирмисали српски радикали, а даље развијали социјалисти, и она до дана данашњег постоји у аспирацијама различитих друштвених слојева, укључујући и српску интелигенцију.

Језик је практички облик народног духа, основни услов историјског развоја једног народа. Сваки народ има своју индивидуалност, која се изражава управо његовим језиком. Према Вилхелму Хумболту, језик има своју „унутрашњу форму“, а она изражава један специфични поглед на свет (драгоцена би била посебна студија која би то показала на примеру српског језика). У сваком случају, не треба да нас изненађује и да нас љути што суседни народи који су преузели српски језик, пошто су се од нас грубо одвојили и формирали одвојену државу, грозничаво раде на развијању свести о свом посебном националном идентитету и еад упорно, на разне вештачке начине, покушавају да афирмишу неки свој посебни језик. Битно је да српски језик изражава духовно јединство српског народа. Да ли ће они успети да на брзину скрпе неки свој језик – хрватски, бошњачки или црногорски – њихов је проблем, и Срби немају великих разлога да о томе брину.

Наши млади људи треба да уче стране језике, посебно енглески језик. Али ако не желимо да се однаоде од свог народа и отуђе од своје државе, они треба најпре да се духовно формирају на свом матерњем језику, а духовно формирање се довршава управо на универзитету. Хумболта треба озбиљно схватити. Наши млади људи који студирају на енглеском језику пре него што су духовно сазрели, добиће и англо-амерички поглед на свет. То је довољно велики проблем чак и сада кад немамо универзитет на енглеском језику, за чије се формирање залажу поједини српски интелектуалци.

Према једном упрошћеном материјалистичком схватању историје, „духовни простор је везан за развој државе у којој се остварује“. Грађењем државе одређују се, наводно, путеви којима ће се развијати култура народа у њој. Пошто ће велике силе градити и разграђивати државе на основу својих посебних интереса, следи да ћемо се још дуго налазити у веома неповољном културном положају.

Велике силе заиста могу да имају знатну улогу у грађењу и разграђивању држава, али је та улога знатно ограниченија када је реч о утицајима на духовно стање народа. У ствари, култура једног народа која се родила у одређеним политичким условима (на пример, српска светосавска култура у време Немањића) развија се даље по сопственим законима и онда кад тих политичких услова и те државе више нема, и неретко може да одреди могућности и путеве настанка нове државе.

Тако је српска духовна култура, која је преживела у вековима кад државе није било, на крају омогућила настанак српске државе 19. века. Јеврејска култура је без државе преживела два миленијума и најзад довела до државе Израела. На сличан начин је арапски мухамедански дух претходио стварању велике арапске државе, а италијанска, пољска или финска национална култура одредиле су настанак модерне Пољске, Италије и Финске. Држава је, у ствари, форма без супстанце, брзо пропадљива институција, кад се не темељи на заједничкој духовној култури.

Јединство српског духовног простора

Проблем односа државе и духовног простора изузетно је актуелан с обзиром на ситуацију у којој се сада налази српски народ. Отуда се поставља питање да ли треба прво да створимо заједничку државу да бисмо, онда, радили на духовном јединству, или прво треба да изградимо демократију, да бисмо на тај начин створили неопходан услов за стварање јединственог духовног простора. (Уверен сам да одговор на оба ова питања треба да буде негативан.)

Велике силе могу још дуго да ометају стварање јединствене државе српског народа. Господари тзв. новог светског поретка управо раде на разбијању постојећих држава да би лакше обезбедили своју доминацију на одређеним просторима, а затим и у целом свету. Они све отвореније поричу и саму идеју националног суверенитета. То је, наводно, застарела идеја која у свету подстиче партикуларност и деобе. Парадоксално је што изгледа као да се у исто време ради на два супротна колосека: с једне стране, разбијање на делове, а с друге стране, интеграција тих делова, глобализација у светским оквирима. У ствари, парадокс је само привидан. Водеће светске силе, пре свега, Сједињене Америчке Државе, оспоравају идеју националног суверенитета и разбијају националне државе које су им на путу да би уништиле сваки успешан отпор својим

аспирацијама. Националне државе су не само физички веће, јаче заједнице већ и заједнице језика и духовне културе, које су много кохезивније, везане заједничким симболичким формама и историјом, с јаким нагоном за преживљавање. Региони су не само мањи, већ могу да буду и етнички хетерогени (Косово, Рашка, Војводина) и са знатно слабијим кохезивним везама. Глобализација би, према томе, интегрисала регионе, и то, пре свега, медијски, економски, технолошки и у функцији интереса великих сила. Те силе могу да спрече стварање јединствене српске државе у догледно време. Међутим, има много разлога на основу којих се може сматрати да тзв. нови светски поредак није ни трајан, ни стабилан. Значајно је, у вези с тим, да српски интелектуалци и политичари не треба да чекају да он пропадне или довољно ослаби да би почели да раде на уједињавању српских земаља. Њихов непосредни задатак је да већ сада раде на стварању јединственог српског духовног простора, јер за то и сада постоје услови. Границе државе и законски прописи не могу лако да спрече духовна струјања и сваковрсну културну сарадњу, наравно, под условом да се од почетка уклоне идеолошке баријере. Као што је садашње превазилажење великих идеолошких разлика у Срба било могуће ради одбране Косова, тако још пре оно може да буде остварено кад је реч о култури.

С друге стране, било би погрешно условити рад на стварању јединственог српског духовног простора претходним обезбеђивањем високог степена демократије. Скерлић је 1905. године заиста рекао: „Нови живот се не ствара одрицањем, критиком и иронијом. Неопходно је организовати демократију, направити од ње живу стварност, отворити свима могућност за духовни живот, подићи све људе до свести слободе, наћи облик цивилизације без робова и без варвара“. Он је о „организовању демократије“ писао као о задатку остварљивом у будућности, иако је 1905. године у Србији већ владао релативно висок степен демократије. Разуме се, подизање нивоа демократичности у политичком животу, али и у економији и култури – крајњи је идеал човечанства, а пре свега интелигенције у свакој земљи. Демократија ни сада, готово век након Скерлићевог пројекта, нигде није високо развијена. Технолошки развој и неизмерно богаћење танког слоја човечанства повећало је јаз између богатих и сиромашних и омогућило монополе на власт и културу какви нису постојали ни пре сто година. Ни у најразвијенијим земљама демократија није постала „жива стварност“, нити су *свима* створене могућности за духовни живот, нити су *сви* људи подигнути до свести и слободе. Да би се такав ниво једнакости међу људима остварио нису довољне само политичке слободе већ и истински хумана социјалистичка цивилизација.

У сваком случају, нити треба чекати да се прво подигне ниво демократије да бисмо могли успешно да се бавимо нашим националним пословима, нити је у питању само демократија као предуслов ширења духовног простора. Бар исто толико важан услов је и правичнија расподела друштвеног богатства.

Разни делови српског народа имали су деценијама веома слабе културне везе иако су живели у истој заједничкој држави. Срби из Босне и Херцеговине били су оријентисани ка Сарајеву, па чак и Загребу као културном центру, а у мањој мери ка Београду.

У кључној хуманистичкој дисциплини – филозофији, која највише значи за духовност једног народа јер формира поглед на свет, на смисао живота, начин мишљења и вредносну свест, водећу улогу у Сарајеву имали су Мухамед Филиповић, Ариф Тановић, Абдулах Шарчевић и Вања Сутлић, сви изразито промуслимански или прохрватски оријентисани. Међутим, најмањи допринос филозофије духовности једног народа јесте афирмација једног правичног, етичког односа према свим народима, васпитање за живот у истини и слободи, формирање једног нешовинистичког, толерантног родољубља.

Један народ упознаје себе изучавањем историје своје мисли и стваралаштва. Зато рад у области хуманистичких наука на стварању јединственог духовног простора српског народа мора укључити упознавање с историјом српске филозофије – од њеног утемељења у грчкој и византијског филозофији, преко њеног (епигонског) повезивања са западноевропском мишљу, до сопствене оригиналне филозофске мисли најновијег времена. О свему томе, досад, ни београдска интелигенција није имала довољно знања, па чак ни интересовања, а да не говорим о интелигенцији у унутрашњости Србије и другим српским земљама. Седамдесетих година, загребачки филозоф Владимир Филиповић иницирао је код Савезног савета за научни рад велики истраживачки пројекат *Историја филозофије народа Југославије*. Наравно, циљ је био да се истраживање обави за сваки народ понаособ. Међутим, иако су постојала велика средства, она су готово у целини утрошена за рад на историји хрватске филозофије. Сваки фратар који је за собом оставио неки теолошки спис који се могао некако подвести под филозофију – ушао је у ту историју. За то време, у Србији нико није хтео да ради на истраживању историје српске филозофије. Млади људи су одбијали да се тиме баве – било зато што је то била историја, а њих је занимала модерна филозофија, било зато што је била српска, а они су по убеђењу били „интернационалисти“ или „мондијалисти“. На срећу, управо је завршена прва верзија *Историје српске филозофије* проф. др Слободана Жуњића, из које се може сазнати колико је богата филозофска основа духовности српског народа.

Сличан рад, удруженим снагама наше интелигенције из Србије и Републике Српске, а по могућности и Црне Горе, треба организовати из области историје српске државе и права, из социологије, демографије, етнологије, педагогије, лингвистике и других хуманистичких дисциплина. Битно је ослонити се на целокупну умну снагу српског народа и на удружене интелектуалне капацитете из свих српских земаља.